

Chaos in den aether

De opkomst van het zendamateurisme in Nederland

De opkomst en het gebruik van radio in de meest brede zin van het woord is in de beginjaren van de vorige eeuw met horten en stoten gegaan. De ontwikkeling van de radiotechniek had een experimenteel karakter en het publiceren van vooruitgang vond in een kleine kring plaats. Dat gold niet alleen voor het ontwikkelen van de techniek van het zenden maar ook voor die van het luisteren. En als er al mensen waren die zich privé bezig wilden houden met luisteren dan was het een hele opgave om onderdelen te krijgen. Zo goed als alle onderdelen moesten zelf ontwikkeld en gemaakt worden. Zend- en ontvangstuizen kwamen mondjesmaat op de markt.

In de beginjaren van de vorige eeuw nam het berichtenverkeer tussen krantenuitgevers, handelshuizen en beurzen enorm toe. Alles gebeurde met morse. De uitgewisselde berichten mochten niet openbaar worden en de Nederlandse regering stelde een luisterverbod in.

De afwikkeling van berichten tussen officiële radiostations kon alleen maar goed gaan als er gebruik werd gemaakt van een stationsidentificatie. Landenletters bestonden wel en werden door officiële stations gebruikt. Zo waren rond 1922 onder meer de reeksen HDA t/m HEZ, OLA t/m OMZ en PAA t/m PIZ voor Nederland gereserveerd. HD voor Holland en P voor Pays-Bas. De officiële stations in Nederland gebruikten drie letters, zoals PCH voor Scheveningen Radio; de particuliere stations gebruikten vier letters.

Vanaf de oprichting van Scheveningen Radio was dat station in de lucht met de call SCH. Later werd dat PCH.

Intussen had de Nederlandse regering besloten om aan bedrijven die zich professioneel met radiotechniek bezighielden, en waarvoor een noodzaak was om met een zender in de lucht te komen, roepletters uit te geven. Het feit dat er al professionele zenders gemaakt konden worden vormde voor Hans Henricus Schotanus à Steringa Idzerda, kortweg Idzerda, de aanleiding om zelf met een omroepstation 'in de lucht' te komen. Voor algemeen publiek verzorgde hij onder de call PCGG vanaf 6 november 1919 de allereerste van tevoren in de dagbladen aangekondigde omroepuitzending ter wereld. Hij was de eerste die met een commercieel station in de lucht kwam en muziek uitzond. Het was zelfs mogelijk om muzieknummers aan te vragen. Door omstandigheden werd hij op 11 september 1924 failliet verklaard.

Naast Idzerda waren er nog meer omroepstations in de lucht, zoals de firma Smith en Hooghoudt te Amsterdam. Dit station werkte onder de call PA5. Het eerder genoemde beleid van vier letters voor particuliere stations werd kennelijk niet altijd aangehouden. In Den Haag waren nog

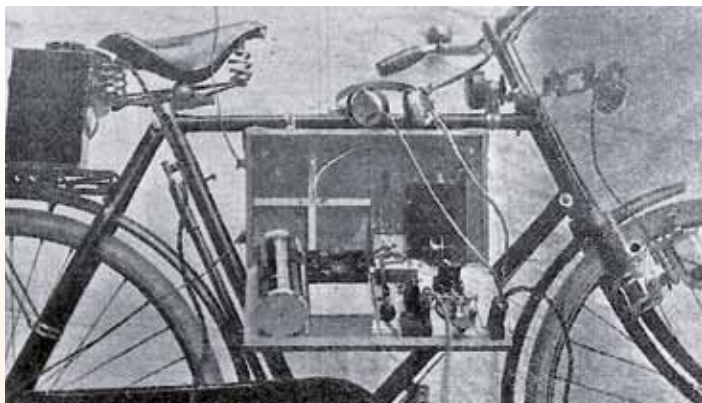

Foto 2 Een amateurzendontvanger uit 1914

Remy Denker PA3AGF

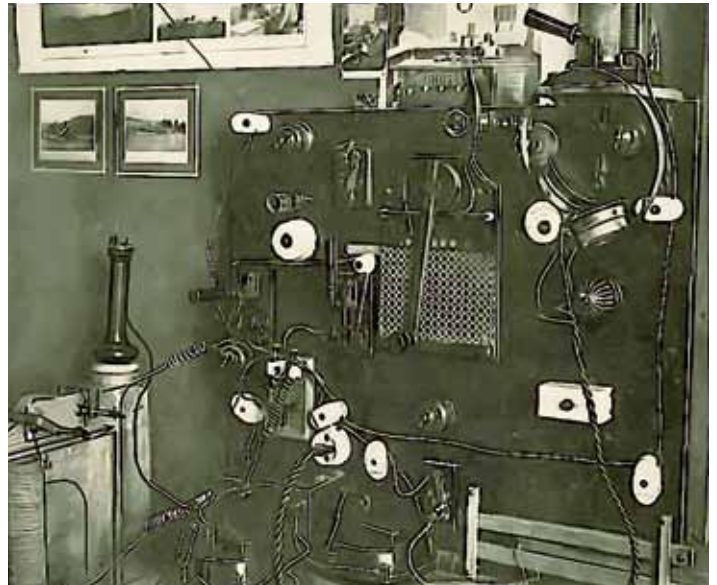

Foto 1 Een Nederlands amateurstation in 1908: station VO

twee stations in de lucht: Velthuizen (PCKK) en het Heussen-Laboratorium (PCUU). In 1922 werd aan P.C. Middelraad, een bekende 'buisendokter' uit die tijd, de call PCMM toegewezen. In Deventer werd in 1922 aan de firma Ratabos de call PCSS uitgegeven.

In Amsterdam was A.H. de Voogd een van de eersten die zelf een ontvangstation had gebouwd en dus berichten kon ontvangen. Dat was al in 1908. OM De Voogd had zijn experimenten uiterst nauwkeurig gedocumenteerd in schriften. Enige tijd later deed hij al seinproeven met zijn schoolvriend S.T. Bok. De Voogd kwam in de lucht met de 'call' VO en Bok gebruikte de roepletters BK (zij hadden dus zelf hun callsigns bedacht). Dat was tamelijk risicovol, aangezien er een luister- en zendverbod voor particulieren gold.

Foto 1 toont het station van OM De Voogd uit 1908. Voor zover bekend is dit de eerste foto van een ontvangstation.

De Voogd kan beschouwd worden als de pionier van het experimenteel radio-onderzoek in de categorie amateurs.

Het luisterverbod werd aangevochten door een actief technisch georiënteerd persoon, J.C. Corver, die als stenograaf in de Tweede Kamer gemakkelijk toegang had tot het ministerieel niveau. Hij wist tijdens een audiëntie minister Lely ervan te overtuigen dat radiosignalen vrij ontvangen en ontcijferd konden worden. Diep onder de indruk van deze mogelijkheid nam minister Lely stappen om het luisterverbod op te heffen. Voordat deze opheffing gepubliceerd werd waren er trouwens al 400 ontheffingen verleend. Het verbod werd officieel in 1914 opgeheven, maar in verband met de oorlog die in Europa woedde, waarin Nederland echter neutraal was, werd er weer een luisterverbod ingesteld. Er werd zelfs overgegaan tot het in beslag nemen van apparatuur. Men was terug bij af. Er waren echter amateurs die met de luistertechniek verder gingen en toch een eigen station bouwden. Luisteren en zenden vormden een uitdaging, en er werd illegaal geëxperimenteerd. Foto 2 toont een station uit 1914.

Intussen traden er meer mensen op de voorgrond die interesse hadden in de radiotechniek. Naast de eerder genoemde heren De Voogd en

Corver was er een andere pionier die zich inzet voor de radiotechniek: Antonie Veder. Hij kwam via Idzerda in contact met Corver. Intussen was duidelijk dat er behoefte was aan een vereniging. Op 10 maart 1916 werd de 'Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie', kortweg NVVR opgericht. Veder werd voorzitter en Corver secretaris. De vereniging stelde zich tot taak om opheffing van het luisterverbod gedaan te krijgen. Op 12 september 1917 werd het luisterverbod opgeheven door het ministerie van Oorlog. Dit bericht werd natuurlijk met veel enthousiasme begroet. Vanaf 1924 was het mogelijk roepletters aan te vragen voor verenigingsstations. De in 1916 opgerichte NVVR had voor het verenigingsstation te Amsterdam de call PB3 en voor het station in Den Haag de call PB6.

In de loop der tijd werd duidelijk dat het mogelijk was op kortere golven uit te zenden dan tot dan toe gebruikelijk was. Zoals bekend waren de toenmalige radiopioniers steeds op zoek naar uitdagingen, niet alleen op technisch vlak, maar ook door het gebruik van deze kortere golf lengtes.

In 1923 werd in Amerika de tweede ARRL National Convention gehouden. Tijdens die conferentie is geopperd dat het op korte termijn mogelijk zou zijn verbindingen tot stand te brengen tussen Amerika en het Europese continent. In het najaar van 1923 werden reeds talloze Amerikaanse amateurs op een korte golf gehoord. Op 27 november 1923 vond de eerste verbinding plaats tussen het Franse amateurstation 8AB van Leon Deloy en het Amerikaanse station 1MO van OM Schnell.

Deze oproep werd nog eens gestimuleerd toen er uit Amerika een uitnodiging werd gestuurd om deel te nemen aan zogenaamde Trans-Atlantische proeven. De NVVR stelde met het oog hierop in december 1923 de Commissie voor Trans-Atlantische Proeven in. Een machtiging werd aangevraagd. Deze werd echter geweigerd. Wel werd een vergunning verleend aan prof. Van der Bilt (hij was lid van het bestuur van de NVVR) voor een station aan de TH te Delft. Tevens werd toestemming verleend om het station buiten de gebouwen van de TH te gebruiken. Het station wordt uiteindelijk geïnstalleerd bij OM G.J. Eschauzier te Den Haag. Hij was lid van de eerder genoemde commissie. Aan het station wordt de call PA9 toegekend.¹

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog waren de broers Ru en Wolf Tappenbeck bezig met het ontvangen van stations. Hun vader was eigenaar van hotel Huis ter Duin in Noordwijk. Dat hotel was hoog en groot genoeg voor het spannen van antennes. Het familiekapitaal zal ook wel geholpen hebben bij het experimenteren. Ru en Wolf waren zelf ook geregeld met zenders in de lucht. Omdat zij illegaal in de lucht waren, hebben zij in de loop der jaren diverse calls gebruikt. In die tijd was er niet veel contact tussen 'zendamateurs', en zij zagen in dat er behoefte was aan een radioclub. Rond 1917 hebben zij de Noordwijkse Radioclub opgericht. Lid waren onder anderen Henk Jesse, Eschauzier en Groot Enzerink.

De leden van deze radioclub zaten niet stil en zij waren druk bezig met het ontwikkelen van een amateurzendstation. OM Jesse was tijdens een verblijf in Engeland in het bezit gekomen van een versterkerbuis. Het zend- en ontvangstation werkte naar behoren. Een call ontbrak echter. Roepletters werden aan experimenterende radioamateurs nog niet toegekend. OM Jesse wilde graag de call PCJJ gebruiken (J van Jesse) maar die was reeds uitgegeven aan Philips. Als reactie daarop is hij met de call PCII in de lucht gekomen.

In de nacht van 26 op 27 december 1923 werd het eerste contact tussen PCII en Amerika gelegd. Aan Amerikaanse zijde was dit 2AGB te Summit, NJ. De gebruikte golf lengte lag rond de 110 meter. Dat was voor die tijd erg kort. OM Jesse deed het werk niet alleen; hij werd in zijn activiteiten gesteund door de gebroeders Tappenbeck en Groot Enzerink.

Het station PCII werd vanwege het illegaal zenden in beslag genomen en OM Jesse werd veroordeeld, maar hij kreeg geen straf opgelegd. De rechter had gevoel voor de technische ontwikkeling die met het opbouwen van dit station gepaard ging.

In het kader van de eerder genoemde Trans-Atlantische proeven zaten de gebroeders Tappenbeck ook niet stil. Op 18 februari 1924 hadden ook zij

Foto 3 De QSL-kaart van de gebroeders Tappenbeck

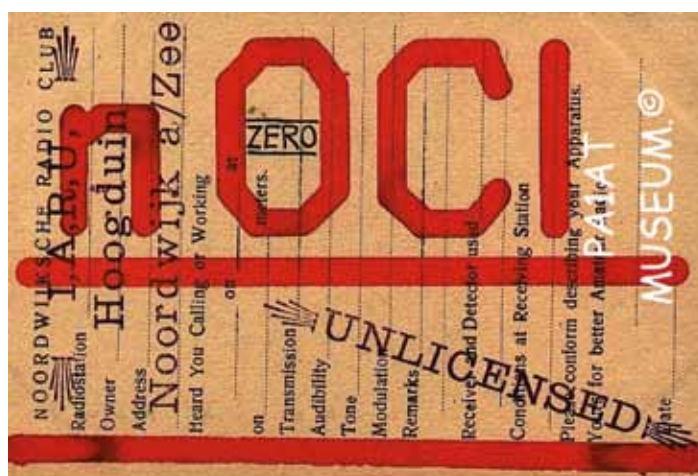

Foto 4 Een andere QSL-kaart van de gebroeders Tappenbeck, met de call n0CI

een verbinding met Amerika. Om niet op te vallen onder de uitgegeven vierletterige roepletters waren zij illegaal in de lucht onder de call PCTT. (Een van de zenders van Radio Kootwijk gebruikte later officieel deze call.)

Foto 3 toont de QSL-kaart van de gebroeders Tappenbeck. Ook werd de call n0CI door hen gebruikt. Foto 4 toont hun QSL-kaart met die call.

Parallel aan hun illegale radioactiviteiten zijn zij actief bezig geweest de Nederlandse regering ervan te overtuigen dat de Nederlandse radioamateurs, die met zelfgebouwde zenders in de lucht waren, roepletters zouden moeten krijgen. Die toekenning vond echter pas in 1929 plaats.

De gebroeders Tappenbeck waren samen met nog een aantal vertegenwoordigers namens de Nederlandse radioamateurs op 18 april 1925 aanwezig bij de oprichting van de International Amateur Radio Union (IARU) te Parijs. Hier waren 22 naties aanwezig. Dit had tot gevolg dat op 7 juni 1925 de Nederlandse sectie van de IARU is gevormd met beide heren in het bestuur. Foto 5 toont de kop van de brief waarin te zien is dat zij de IARU vertegenwoordigden. Vanaf 1926 was het niet meer mogelijk dat men op persoonlijke titel lid was

Foto 5 Het briefhoofd uit 1926 van de Nederlandse sectie van de IARU

van de IARU. Om toch een Nederlandse sectie te hebben waarbij een Nederlandse vereniging de IARU vertegenwoordigde, is op 6 juli 1925 de 'Nederlandsche Vereeniging voor Internationaal Radioamateurisme', kortweg NVIR, opgericht.

Doordat steeds meer stations hoorbaar werden was het niet meer duidelijk uit welke landen de amateurs kwamen. Van de eerder genoemde call 2AGB was bekend dat dat station in Amerika zat, maar voor een buitenstaander was dat niet duidelijk. In Europa werden de calls ONX en OMK gehoord. Men vermoedde dat deze stations in Engeland zaten. Het bleken twee illegale Nederlandse amateurs te zijn. Ze hadden de 0 in hun roepletters gekozen omdat dat cijfer nog niet werd gebruikt.

De Nederlandse radioamateurs hadden nog geen enkele mogelijkheid om met een erkende call in de lucht te komen. Er ontstond een wildgroei van calls. Hoewel de officiële stations zich bedienden van roepletters die met een P begonnen, volgden de Nederlandse amateurs het door de ARRL in 1924 voorgestelde systeem. In QST van december 1924 werd door de IARU aan Nederland de n (klein geschreven) als landenletter toegekend. In Frankrijk ging men de F gebruiken. Toen de enkele letters uitgeput raakten werd de landenletter voorafgegaan door de eerste letter van het continent. Voor Nederland werd dat En0. De 0 bleef gehandhaafd.

De Nederlandse amateurs bedienden zich echter niet consequent van dit systeem. Tot op het moment dat het eerste zendexamen werd gehouden gebruikten de amateurs een scala van illegale prefixen. Er werd gebruik gemaakt van EN0, van de combinatie N0, NPxx, EN 0 en n 0. Zij kozen ook zelf hun suffix. De gebroeders Tappenbeck zagen in dat er toch een vorm van coördinatie in het uitgeven van roepletters moest komen en begonnen met het vastleggen en uitgeven van calls. Een bekend voorbeeld van hun coördinerend werk is wel dat zij aan OM Van der Toolen de call EN 0 NP toewezen. Na het examen is dit PA0NP geworden. Ook OM Tullenaars, de latere PA0PT, was illegaal actief. Foto 6 toont de door hem gemaakte zender en QSL-kaart.

Er waren destijds amateurs in de lucht die de illegale call personaliseerden door het gebruik van hun voorletters of een combinatie ervan in de suffix. Veel amateurs hebben die suffix na het afleggen van het officiële examen gebruikt in hun PA0-call. Op deze wijze is de call GN (H.B. Görtz uit Nijmegen) later PA0GN geworden. OM Blommaart gebruikte de call

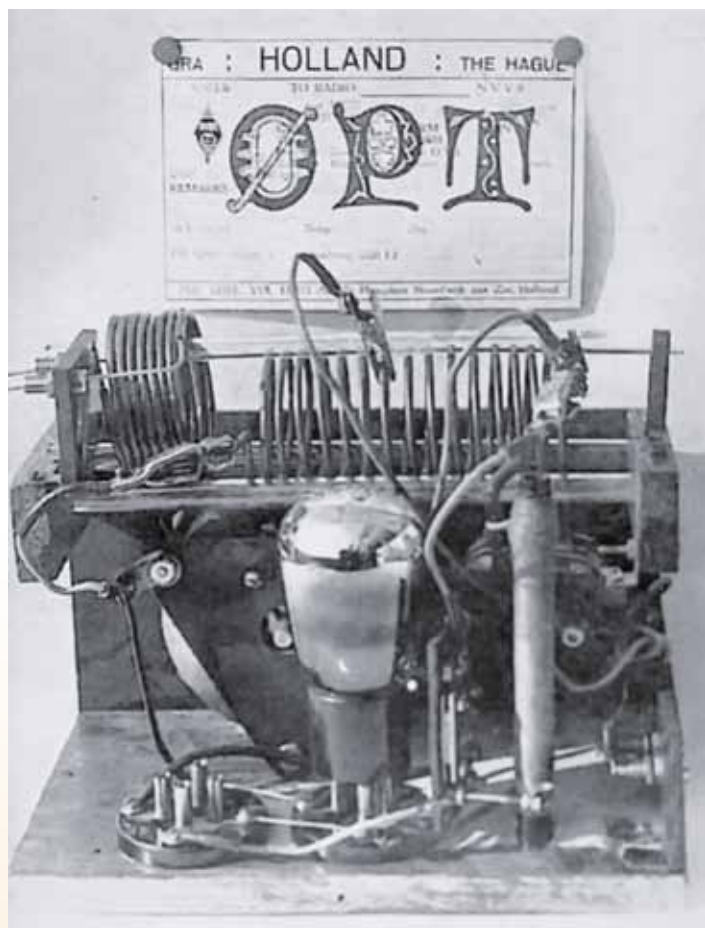

Foto 6 Zender en QSL-kaart van OM Tullenaars

en-0LY; dit werd later PA0LY. De suffix LY refereerde aan de naam van zijn XYL: Lisa Ysebaert.

In het zicht van de zendexamens hadden veel amateurs zich kort voor die datum al een PA0-call aangemeten. Zo waren onder andere de volgende calls al in de lucht: PA0BU, PA0DU, PA0MM, PA0WIM en PA0ZF. De gebroeders Tappenbeck maakten al gebruik van de call PCTT. Zij hadden zich voorgenomen dat ze gebruik zouden gaan maken van de call PA0CI. Zowel Ru als Wolf hebben nooit zendexamen gedaan. Deze vurig gewenste call is onder hun naam nooit in de lucht gekomen. Het vermoeden bestaat dat het rennen van het gerenommeerde hotel Huis ter Duin meer en meer aandacht vroeg.

Uiteraard heerste er grote geheimzinnigheid onder de amateurs van toen. De Radiocontroledienst was zeer gespist op het in beslag nemen van de illegale zenders. De QSL-kaarten die de amateurs naar elkaar stuurden vermeldden begrijpelijkerwijs bijna nooit adressen; hooguit een naam.

De Internationale Radioconferentie van Washington in 1927 schreef voor dat "alle vaste, land- en mobiele stations en ook alle particuliere experimentele stations (amateurzenders) een oproepteken bezitten, dat ontleend moet worden aan de letterseries, welke aan de verschillende landen zijn toegekend". Nederland kreeg het letterblok PAA-PIZ toegewezen. Na deze conventie werd dus een wereldwijd systeem geïntroduceerd voor de herkenning van zendstations.

Uiteindelijk vond op 19 augustus 1929 het eerste examen plaats. De Nederlandse regering had vastgelegd dat de roepletters van de Nederlandse zendamateurs moesten beginnen met PA0. De amateur was vrij in het kiezen van de suffix. OM Brouwer was de eerste kandidaat die slaagde. Hij koos voor de call PA0BZ. Het gebruik van het cijfer 0 is te beschouwen als een eerbetoon aan de amateurs uit de illegale periode.

Foto 7 De verplaatsbare zender PA0AA van de NVIR tijdens een vossenjacht bij Den Haag

De enige legale PA0-call die werd uitgegeven voordat het eerste zendexamen plaatsvond, is PA0AA. Deze call werd van 16 tot 26 mei 1929 gebruikt tijdens de derde Radio Salon te Scheveningen. Foto 7 geeft weer op welke wijze het station PA0AA ook werd gebruikt. Rechts zien we OM Brouwer PA0BZ. In de 'bovenkast' van de installatie zien we een QSL-kaart van OPT.

¹ In *Electron* van februari 1994 is op bladzijde 63 een foto opgenomen met als begeleidende tekst: "Uiteraard was PA9 een clandestien station". Gelet op het feit dat deze call door de Nederlandse regering was uitgegeven om deel te nemen aan de Trans-Atlantische proeven, is deze stelling niet correct.

Geraadpleegde bronnen

- J. Corver, *Het draadloos amateurstation*, 1922
- J.C. Nonnekens jr., *Radiotelegrafie en -telefonie voor Amateurs*, 1922
- Uitgeverij C. Schoemeijer, *Het nieuwe Radioboek voor den Handel, amateur en Luisteraar*, 1928
- J. Corver, *Het draadloos amateurstation Deel II*, 1929
- NVIR, *Radiotechniek voor de Korte-Golfamateur Deel 1*, 1935
- VERON, *Vijftig jaar VERON / Honderd jaar Radio*, 1995
- QSL-kaarten beschikbaar gesteld door PA1AT